

תפילין

[א]

קשר של תפילין

ושמתם את דברי אלה על לבבכם ועל נפשכם וקשרתם אתם לאות על ידכם והיו לטוטפת בין עיניכם. (דברים פרק יא, יח)

יו"ד ודל"ת

הגמ' במסכת מנחות (לה, ב) מביאה את הפסוק (דברים כ"ח, י) וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך, תניא ר"א הגדול אומר אלו תפילין שבראש. ופרש"י בד"ה שם ה' נקרא עליך אלו תפילין של ראש - שכתוב בו רוב השם שי"ן ודל"ת. התוספות חולקים על רש"י משום שסוברים דל"ת ויו"ד שברצועות לאו אותיות גמורות הן, ולא חשיבי מן השם של שדי. ועי"ש שהביאו ראייה מההיא דריש פ' בתרא דמגילה (כו, ב) דרצועות נחשבות כתשמישי קדושה, ולא שהן עצמן קדושה, ואם נאמר שיש בהם שם השם אז הן עצמן קדושה.

עוד כתבו שבשום דוכתא לא קרי להו כי אם קשר של תפילין, ולפי רש"י זה לא רק קשר אלא שם השם. עוד הק' מדאמרין בפ' במה מדליקין (שבת כח, ב) לא הוכשרו למלאכת שמים אלא עור בהמה טהורה בלבד, למאי הילכתא אילימא כו' אלא לעורות, והאמר אביי שי"ן של תפילין הלכה למשה מסיני, פירוש ופשיטא דצריך בהמה טהורה ומסיק אלא לרצועות, משמע דל"ת ויו"ד לא חשיבי אותיות, דאת"ל שהן עצמן נחשבות אותיות אז הוי כמו השי"ן דפשיטא דלא הוכשר אלא בעור בהמה טהורה.

ועי' בר"ן פ' במה האשה שרצה לתרץ לפי רש"י, שאע"פ שגם הדל"ת והשי"ן הם חלק משם השם, אבל היות ואינם בכתובה ממש אלא בקשר, לאו תורת ה' מקרי.

ועי' עוד בזה בחי' מרן רי"ז הלוי על הר"מ (פ"ג מהל' תפילין הל' טז) שרצה לפרש בדעת הר"מ, שאע"פ שסובר כרש"י שגם הדל"ת הוי הלכה למשה מסיני, אבל אין עליו דין אות, אלא שצורת הקשירה הוא כצורת אות דל"ת. וז"ל הרמב"ם (פרק ג, א) ושיהיה הקשר שלהן קשר ידוע כצורת דל"ת. (ויש להעיר על דבריו דלגבי השי"ן נמי כ' הר"מ לשון דומה, וז"ל ושיהיה בעור של ראש צורת שי"ן)

ועי' במרדכי הלכות קטנות (הלכות תפילין רמז תתקסט) שהק' על רש"י דאם הקשר שברצועות נחשב כחלק משם השם, אז כל מי שיתיר הקשר יעבור על איסור מחיקת השם. ואולי לפי הר"ן הנ"ל ניחא דכמו שאינו נחשב תורת ה' משום שאינו בכתובה ממש, ה"נ אין כאן משום מחיקת השם.

מחלוקת רבינו אליהו ור"ת האם חייב לקשור תפילין בכל יום

והנה התוס' במנחות (לה, ב) מביא שנחלקו ר"ת ורבינו אליהו האם חייב לקשור התפילין בכל יום, דבגמ' כתוב אמר רב שמואל בר בידרי אמר רב, ואמרי לה אמר ר' אחא אריכא אמר רב הונא, ואמרי לה אמר רב מנשיא אמר שמואל, תפילין מאימתי מברך עליהן משעת הנחתן, איני והא אמר רב יהודה אמר שמואל כל המצות כולן מברך עליהן עובר לעשייתן, אביי ורבא דאמרי תרווייהו

משעת הנחה ועד שעת קשירה. וכ' בתוס' שמכאן היה מדקדק רבינו אליהו שצריך אדם לקשר תפילין בכל יום. אבל ר"ת מפרש דאינו צריך, ומביא ראיה מהא דאמרינן בפ"ק דחולין (ט,א) צריך אדם שילמוד ג' דברים כתב שחיטה ומילה, ורב יהודה אמר אף קשר של תפילין וברכת חתנים וציצית, ואידך הני שכיחון, פ"י וצריך ללומדן לפי שתמיד צריך להן, ואי בעי למקשר קשר של תפילין בכל יום איכא דשכיחא טפי. ומיהו בקונטרס פ"י שם איפכא הני שכיחון קשר של תפילין וברכת חתנים וציצית, ואין צריכין ללמוד שמנעוריו בקי בהן, ולדבריו אין ראיה נגד רבינו אליהו. עוד הק' ר"ת מהא דמבואר בעירובין (צז,א) דקשר של תפילין הוי קשר של קיימא, ואם כדברי רבינו אליהו שחייב להתיר הקשר בכל יום, א"כ אינו קשר של קיימא. ועי' בהגהות מרדכי פ"ק דמס' חולין (רמז תשלז) שתי' דאע"ג דלאו קשר הוא אסור לקושרו בשבת, דרחמנא קרייה קשר. וכ' עוד שכן מצינו פ"ב דמס' סוכה (כא,א) א"ר יהודה כל אהל שאינו עשוי ביד אדם אינו אהל, ופריך מהא דאמר גבי תינוקות העוסקים בפרה מביאין שוורים שכרסן רחבה שחוצצים מפני קבר התהום אלמא אהל הוא, ומשני אף על גב דלאו אהל הוא רחמנא קרייה אהל, דכתיב עור ובשר תלבישנו.

הערת האב"ן על אלו ששואלים תפילין

ועי' בשו"ת אבני נזר (או"ח סי' קפג) שהעיר שלפי ההגהות מרדכי יצא, דלדידן דלא קיימא לן כרבינו אליהו, אינו יוצא בתפילין אלא בקשר של קיימא כמו בשבת. דלדידן אין לומר דרחמנא אחשביה קשר אף אם אינו של קיימא. א"כ אלו שלוקחים תפילין של אחרים, ומשנין הקשר לפי מדת ראשם לאו שפיר עבדי, דהבעלים ישנו אחר כך הקשר לפי מדת ראשם, נמצא ראשון לא הוי של קיימא, ולא יצא ידי חובתו.

אבל עי' באב"ן (סי' קפ"י) שמיישב מנהג העולם, שרק בקשר של חיבור צריך שיהיה קשר של קיימא, אבל בקשר של תפילין שאינו קשר של חיבור לא צריך, עי"ש.

ועי"ש (בתוס') שיתכן נ"מ בזה (במח' רש"י ותוס'), האם השי"ן והדל"ת נחשבים חלק משם השם או לא) האם צריך לחלוץ תפילין של יד כשנכנס לבית הכסא, דאולי כיון דמחופות עור לא צריך, דלא אסרו אלא תפילין של ראש שכתוב שי"ן בעור, אבל לרש"י פשוט שחייב לחלוץ גם תפילין של יד, שהרי ברצועות עצמן יש שם השם.

קשירה בתפילין של יד ובתפילין של ראש

כתב הרמב"ם בפרטי המצוות על סדר ההלכות (ריש הלכות תפילין) וז"ל יש בכללן חמש מצוות עשה, וזה הוא פרטן, א. להיות תפילין על הראש. ב. לקשרם על היד. ועי' בשו"ת בנין שלמה (סי' ד) שהק' למה הקדים הר"מ תפילין של ראש לתפילין של יד, הרי בפסוקי התורה תפילין של יד הוא ראשון. עוד הק' על מש"כ הרמב"ם (הלכות תפילין ג,א) שמונה הלכות יש במעשה התפילין, כולן הלכה למשה מסיני, ולפיכך כולן מעכבות ואם שינה באחת מהן פסל. ואלו הם, שיהיו מרובעות, וכן תפירתן ברבוע, ואלכסונן ברבוע עד שיהיה להן ארבע זוויות שוות, ושיהיה בעור של ראש צורת שי"ן מימין ומשמאל וכו'. ואילו לגבי תפילין של יד לא כ' שהקשר של היו"ד הוא הלל"מ. ועי"ש שהמקור של הר"מ הוא בשימוש רבא, שכתב שכוונת ר' יעקב אמר ר"י שקשר של תפילין הלל"מ, הוא מה שאנחנו קושרין הרצועות של ראש בצורה דלי"ת. ולגבי היו"ד כ' ליצר ברצועה דמות יו"ד ולא כ' שנכלל בהלל"מ.

ותירץ הבנין שלמה עפ"י דברי ספר סדר הדורות (אלף החמישי ד"א תתק"ל) שמביא סיפור שהיה קבוצת חכמים בעליית הר"ר מנחם הורדייאסי, והיה דורש בפניהם שמואל "הנביא" (עי"ש) דאולי זה היה ר' שמואל אביו של בעל ס' החסידים) בשירת הים, בסוף ביקש אחד מהם שישאלו את ר"ת ורבינו אליהו מפאריש האם צריך לקשור התפילין בכל יום. עי"ש סיפור שלם, שרצו להטריח את מט"ט, ואמר להם שמשה רבינו כבר היה שם, ושאלו אותו וענה להם שלא נוהגים

כראוי, שהקשירה הוא בשל תפילין של ראש, וחייבים לקשור בכל יום. אז ירד ר"ת כארי ואמר משה טעית, כי הקשר א"צ בכל יום אלא הידוק ולא בשל ראש היא אלא בשל יד דכתיב וקשרתם לאות על ידיך. ענה לו משה רבינו שהרי כתוב וקשרתם לאות היינו תפילין של ראש דהוי אות, והק' לו ר"ת והרי כתיב אח"כ והיו לטוטפות בין עיניך, ש"מ דעד עכשיו מדובר על תפילין של יד, וענה לו משרע"ה שזה הפשט בפסוק, וקשרתם לאות היינו תפילין של ראש דהוי אות, על ידיך בזמן שתפילין של יד הוי על ידיו, והדר כתיב ולטוטפות בין עיניך לגזירה שוה.

עוד הובא שם שמשמע"ה אמר לשמואל הנביא שלא מצינו בתורה שצריך יו"ד בתפילין של יד להשלים שם של ש-ד-י, ושאל אותו שמואל הנביא למה באמת לא, והשיב לו משרע"ה שלא ראה הקב"ה כי אם מאחוריו, וראה שי"ן ודלי"ת של התפילין של ראש, אבל התפילין של יד לא ראה. ולפי"ז כתב הבנין שלמה שמובן למה לפי הר"מ ההלל"מ של קשירה בתפילין לא נאמר אלא בתפילין של ראש ולא בשל יד, ד"וקשרתם" לא נאמר אלא בתפילין של ראש. ולפי"ז ג"כ מובן למה הקדים הר"מ תפילין של ראש לתפילין של יד, שלפי מה שביאר משרע"ה הפסוקים, אז עכ"פ לגבי קשירת התפילין, תפילין של ראש קדם לתפילין של יד, שהפסוק וקשרתם הולך על תפילין של ראש, ולא על תפילין של יד.

אבל יש להעיר על דבריו ממה שכ' הר"מ בספר המצוות (מצות עשה יב) וז"ל והמצוה הי"ב היא שצונו להניח תפילין של ראש והוא אמרו יתעלה, והיו לטוטפות בין עיניך, וכבר נכפל הצווי במצוה זו ארבע פעמים. ובמצות עשה יג כ' וז"ל המצוה הי"ג היא שצונו להניח תפילין של יד, והוא אמרו וקשרתם לאות על ידיך. הרי שהר"מ פירש הפסוקים כהפשטות, ש"וקשרתם" הולך על תפילין של יד ו"היו לטוטפות" הולך על תפילין של ראש. (ויש להעיר שכאן בשניהם כותב הר"מ שהמצוה היא להניח, עי' בבנ"ש מה שכ' בזה)

[ב]

תפילין של יד לפני תפילין של ראש

והנה הגמ' במסכת מנחות (לו,א) אומרת, כשהוא מניח מניח של יד ואח"כ מניח של ראש, דכתיב (דברים ו,ח) וקשרתם לאות על ידיך והדר והיו לטוטפת בין עיניך. א"כ לכאורה מבואר להדיא שחז"ל הבינו פשט בפסוק כפשוטו, ש"וקשרתם לאות" מיירי בתפילין של יד, "והיו לטוטפות" מיירי בתפילין של ראש.

אי עביד לא מהני

בעיקר הדין שתפילין של יד קודם לתפילין של ראש, עי' באמרי בינה (או"ח סי' ט) דדן במי שקידם הנחת תפילין של יד לתפילין של ראש, האם יוצא בדיעבד. ועי"ש שדן מצד הכלל דכל מילתא דאמר רחמנא לא תעביד אי עביד לא מהני, וגם מצד מצוה הבא בעבירה. כאן הרי רחמנא אמר שחייב להניח תפילין של יד לפני תפילין של ראש, ולפי רבא אם עבר על מימרא דרחמנא לא מהני, א"כ ה"נ לכאורה לא יצא ידי חובת תפילין של ראש. אבל עי"ש שלפי דברי המהרי"ט (חלק א סימן סט) הידוע שהיכא ש"אינו מתקן איסורא" לא אמרינן אי עביד לא מהני, ה"נ "אינו מתקן איסורא". היינו שרק אם ע"י שנאמר אי עביד לא מהני, נמצא שמימרא דרחמנא קיים, אז לא מהני, כגון לא יחליפנו ולא ימיר אותו אם המיר, אי לאו קרא דוהיה הוא ותמורתו, הוה אמינא לא מהני ואינו מומר לקיים מה שאמרה תורה לא ימיר. אבל במקרה שאפילו אם לא יהני מעשיו מימרא דרחמנא לא התקיים, אז לכו"ע אי עביד מהני.

ועי' באחרונים שדנו לפי"ז לגבי שחיטה בשבת, שמבואר במשנה (חולין יד,א) שהשוחרט בשבת שחיטתו כשירה, וכבר הקשו המפרשים נימא אי עביד לא מהני ויפסול השחיטה, אבל לפי

המהרי"ט ניחא, משום שאיסור שוחט בשבת הוא משום נטילת נשמה, ולכן אפילו אם נאמר אי עביד לא מהני לא יתוקן איסורו, שהשור לא יחזור לחיים.

ולפי"ז טוען האמר"ב דה"נ כאן, שהרי האיסור הוא שלא יהיה תפילין של ראש עליו בשעה שמניח תפילין של יד, א"כ אפילו אם נאמר אי עביד לא מהני ולא יקיים המצוה, כבר עבר על האיסור, שהתפילין של ראש היו עליו בשעת הנחת תפילין של יד.

אבל יש לדון על דבריו דלכאורה כאן אין האיסור שהתפילין של ראש יהיה עליו בשעה שמניח התפילין של יד, אלא שחייב לקיים מצות תפילין של יד לפני שמקיים מצות תפילין של ראש, אז אם נאמר אי עביד לא מהני, ולא יקיים מצות תפילין של ראש אז לא יעבור על האיסור, שהרי אינו מקיים מצות תפילין של ראש ראשון. (וע"ה באמר"ב שמעלה צד כזה)

ויותר נראה ליישב על פי סברת הגרע"א (בשו"ת רע"א סי' קכט) שלא שייך הכלל של אי עביד לא מהני, אלא היכא שאפשר לפרש בפסוק עצמו שהכוונה שלא מהני, כגון בהלאו של תמורה, דכתיב לא יחליפנה ולא ימיר, ואפשר לומר שכוונת הפסוק "לא יחליפנה" היינו שלא חל התמורה, אבל היכא שא"א לפרש עצם האיסור שבא לומר שלא חל, אז לא אומרים אי עביד עביד לא מהני. עי"ש שדן לגבי הלאו של לא תעשה כל מלאכה, שא"א לומר שבא לומר שהמלאכה לא חל, שהרי יש מלאכות שלא קשורות לחלות, אלא ע"כ שלא בא אלא לאסור עשיית המלאכה, ולכן השוחט בשבת שחיטתו כשירה, משום דבלא תעשה מלאכה לכו"ע אי עביד מהני.

ולפי"ז בנידון דידן, י"ל ג"כ דא"א לומר שכוונת הפסוק שלא קיים מצות תפילין של ראש אם הניח לפני תפילין של יד, שהרי בתורה לא כתוב שאסור להניח תפילין של יד, (שאפשר לומר שכוונת הפסוק הוא שלא יקיים מצות תפילין של ראש), אלא כתיב וקשרתם לאות וכו' שחייב לקדם מצות תפילין של יד לתפילין של ראש, א"כ לא שייך אי עביד לא מהני.

מצוה הבא בעבירה

עוד דן האמר"ב לומר שאולי לא יצא ידי חובת תפילין של ראש, משום דהוי מצוה הבא בעבירה, שהרי עבר על האיסור להניח תפילין של ראש לפני תפילין של יד. ועי"ש שמוכיח ששיך מצוה הבא בעבירה אפילו בביטול מצות עשה, שהרי מבואר (סוכה ל,א) שלולב הגזול פסול מטעם מצוה הבא בעבירה, ושם הרי כבר עבר בלאו של לא תגזול, אלא ע"כ שהיות ועדיין מוטל עליו החיוב להחזיר הגזילה, ועובר תמיד על והשיב את הגזילה אשר גזל, הוי מצוה הבא בעבירה.

ויש לדון על ראייתו טובא, שהרי מבואר בתוס' למס' סוכה (ל,א) ששייך מצוה הבא בעבירה אפילו היכא שאינו עובר בעבירה בשעת קיום המצוה, שתוס' שם הק' וא"ת לקמן (לא,ב) דפסלינן לולב של אשירה ושל עיר הנדחת משום דמיכתת שיעוריה תיפוק ליה משום מצוה הבאה בעבירה. ועי"ש שתי' שרק היכא שהעבירה גרם למצוה שייך מצוה הבא בעבירה, וכאן איסור ע"ז לא גרם למצות לולב. ואת"ל שס"ל לתוס' שלא שייך מצוה הבא בעבירה אלא היכא שעובר על העבירה בשעה שמקיים המצוה, לא היה ק' כלל מלולב של אשירה. ולפי"ז אין היכרח כלל שגם בביטול עשה יש מצוה הבא בעבירה, דגזילה נחשב מצוה הבא בעבירה, משום שהעבירה של לא תגזול גרם לאפשרות קיום המצוה.

ועי"ש שדוחה הראיה מגזל, עפ"י דברי החמדת שלמה (או"ח סי' ל) שמביא דברי הריטב"א (סוכה ל,ב) שלמ"ד קרקע אינה נגזלת אין פסול מצוה הבא בעבירה בסוכה, ומסביר החמדת שלמה עפ"י דברי הירושלמי (מס' שבת סוף פ' האורג) שמחלק בין קורע בשבת שיצא ידי חובת קריעה, לגזל לולב שאינו יוצא ידי חובת לולב, ד"תמן גוף העבירה הכא הוא עבר עבירה", שמצוה הבא בעבירה לא שייך אלא היכא שהעבירה חלה בהחפצא של המצוה, וכאן שקרקע אינה נגזלת אז לא חל עליו "שם" גזול, ולכן לא נפסל. וכ' האמר"ב דלפי"ז אין ראייה מגזל שאפילו בביטול עשה שייך מצוה הבא בעבירה דשם הפסול הוא מחמת עצם העבירה של לא תגזול.

עוד תי' עפ"י החמד"ש

לפי הבנת החמדת שלמה בדברי הריטב"א, אז פשוט שלא שייך מצוה הבא בעבירה בהקדמת תפילין של ראש, שכאן בוודאי לא חל שום איסור בהחפצא של תפילין של יד.

שיטה המחודשת של הריטב"א במצוה הבא בעבירה

אבל עיקר הבנת החמד"ש בדברי הריטב"א ק' מאוד, דז"ל הריטב"א שם (סוכה לא,א) והקשו בתוספות מ"מ כיון שתקפה מחברו הא איכא מצוה הבאה בעבירה, ותירצו דלא אמרינן מצוה הבאה בעבירה אלא בדבר שהוא בא לרצות כגון קרבן שופר ולולב וכיוצא בהם, אבל בסוכה שאין בה ריצוי ליכא משום מצוה הבאה בעבירה. ולא נראה דהא בירושלמי חששו למצה של טבל ולמצה גזולה משום מצוה הבאה בעבירה וכדכתיבנא התם, אבל הנכון דהכא כיון דלא קני לה כלל וברשותיה דמאריה איתא, ואין המצוה מוציאתה מרשות בעליה לא חשיבא מצוה הבאה בעבירה, והרי הוא כאילו היתה שדה דעלמא גזולה ברשותו, שאע"פ שעבירה בידו אין הסוכה נפסלת בכך, כנ"ל.

ולפי דברי החמד"ש אין הבנה כלל במה שכתב שלא קנה ואין המצוה מוציאתה וכו'. אלא נראה שכוונת הריטב"א היא (כשיטתו בכמה מקומות בש"ס) שאין פסול מצוה הבא בעבירה אלא היכא שהמצוה מסייע לעבירה, ולכן בגזל לולב אינו יוצא בו משום שה"שינוי רשות" של המצוה מקנה לו הלולב, נמצא שעצם המצוה סייע להעבירה שע"י המצוה קנה הלולב לגמרי, משא"כ בגזל קרקע, משום דקרקע אינה נגזלת, אז אין שינוי רשות של המצוה מקנה לו הקרקע ומסייע בעבירה. אבל לדבריו יש לדון במקרה דידן, דכאן הרי המצוה, היינו לבישת התפילין של ראש, היא היא הגורמת לעבירה, א"כ שפיר נחשב מצוה הבא בעבירה. אלא דיש לומר דרק בעובר עבירה יש מצוה הבא בעבירה, אבל כאן אולי אין כאן אלא ביטול מצות עשה, דהיינו כמו שכתבנו לעיל, שאין איסור ללבוש תפילין של ראש לפני תפילין של יד, אלא שיש מצוה ללבוש תפילין של יד ראשון, א"כ שפיר יוצא ידי חובתו.

ולפי"ז יש לדון דאולי מהאי טעמא ג"כ אין בעיא של אי עביד לא מהני, דרק היכא "שעבר על מימרא דרחמנא" אמרינו אי עביד לא מהני, משא"כ בביטול עשה שלא עבר על מימרא דרחמנא, רק שלא קיים מימרא דרחמנא.

אבל עי' באמר"ב שם שרצה להוכיח מהסוגיא ריש מס' תמורה (ה,א) דמק' שם והרי תורם מן הרעה על היפה דרחמנא אמר (במדבר י"ח) מכל חלבו- חלבו אין גירועין לא, ותנן אין תורמין מן הרעה על היפה ואם תרם תרומתו תרומה אלמא מהני, תיובתא דרבא, הרי לן שאפילו בעשה אמרינן אי עביד לא מהני. אבל נראה שאין משם הוכחה, דאולי יש הבדל בין מצות עשה ללאו הבא מכלל עשה, שאע"פ דלאו הבא מכלל עשה יש עליו שם עשה, אבל סוף כל סוף עובר באיסור, ואינו רק ביטול מצוה בעלמא, משא"כ בהקדים תפילין של ראש אין כאן אלא ביטול מצות עשה, וממילא לא אומרים אי עביד לא מהני.

קריאה של חנוכה לפני ראש חודש

עי' בספר ארצות החיים (סי' כז) שמביא דברי האבודרהם הובא ברמ"א (או"ח סי' תרפד,ג) לגבי הקריאה של ר"ח טבת שחל בשבת, שהדין הוא שקורא הקריאה של ר"ח ואח"כ של חנוכה. ואם טעה והתחיל לקרות בשל חנוכה, צריך להפסיק ולקרות בשל ר"ח (אבודרהם הלכות ברכות) ועי' באבודרהם שמביא ראייה מהא שצריך להניח תפילין של יד לפני תפילין של ראש. וז"ל (ספר אבודרהם ברכת הלחם) וכן יצאה הוראה בחבורה בעירנו על ידי מעשה שבא בראש חדש טבת, ויש שרצו לומר כי לא היו צריכין מתחילה להפסיק ולפתוח ס"ת של ראש חדש, אע"פ שהסדר כן כיון שנזדמן לו לקרות בשל חנוכה תחלה, ואין מעבירין על המצות, כדאמרינן ביומא בפ' אמר להם הממונה (יומא לג,ב) עבורי דרעא אטוטפתא אסור. ויש סיוע לדעתנו שציונו לגלול ולהפסיק,

דקתני התם כל המצות מעכבות, בעי ר' ירמיה אפי' הקדים תפלה של ראש לתפלה של יד א"ל אף אנא סבר כן, ומדקתני מעכבות משמע שאם הניחם כן לא יצא וצריך להניחן כסדר מצותן. הרי זה בא ללמד ונמצא למד, שהיכא שהניח תפילין של ראש קודם תפילין של יד, שצריך לחזור ולהניחן, דאל"כ מה הראיה מתפילין להיכא שהתחיל הקריאה הלא נכונה.

אבל עי' בט"ז (ס"ק ד) שתמה על האבודרהם וכ' שהוא תמוה הפלא ופלא, חדא דהאי גמרא שהוא מביא לענין תפילין ליתא בשום דוכתא בתלמוד. עוד הוכיח הט"ז מהא דנפסק בשו"ע (סי' כ"ה) שאם פגע בשל ראש תחילה צריך להעביר על אותה מצוה ויניח של יד תחילה כו', ולא אמר רבותא גדולה דאפילו כבר הניח של ראש תחלה ואח"כ של יד צריך להסירה. אלא פשיטא שזה אינו, אלא כיון שכבר הם על ראשו וידו בדיעבד קיים עכ"פ מצות תפילין, דהא הטעם בגמ' שם דכתיב והיו לטוטפות בין עיניך כל זמן שבין עיניך יהיו שנים, וכיון שיש כאן בראשו וידו שנים די בכך, דהא אע"ג דבשעת התחלה לא עביד שפיר, מ"מ בהוייתן עליו יש כאן בדין. והכי נמי בקריאת חנוכה קודם ר"ח בדיעבד יצא ואע"ג דעבר על תדיר קודם.

מה שהק' הט"ז שאין גמ' כזו, עי' בארצות החיים (סי' כז, א) שכ' שהאבודרהם התכוון לדברי התוספתא, שתפילין של ראש ותפילין של יד מעכבים זה את זה. וק' שזה סותר דברי הגמ' שאינם מעכבים זה את זה, ולכן פי' האבודרהם שכוונת התוספתא היכא שמניח שניהם, שמעכבות זו זו לענין קדימה.

מי שאינו יכול להניח אלא תפילה אחת

עי' בספר ארצות החיים (שם) שדן במי שאינו יכול להניח תפילין של ראש ותפילין של יד, איזה יניח. מצד אחד יש ענין שיניח את התפילין של יד, משום הכלל שאין מעבירין על המצוות. שאם יניח את התפילין של ראש, יעבור על מצות תפילין של יד. ואין לומר שלא שייך אין מעבירין אלא היכא שעושה שני המצוות, דיעו"ש שמוכיח ששייך אין מעבירין אפילו אם אינו מקיים שני המצוות, דבמס' יומא (סח, ב) תנן הרוואה כהן גדול כשהוא קורא אינו רואה פר ושעיר הנשרפין והרוואה פר ושעיר הנשרפין אינו רואה כהן גדול כשהוא קורא ולא מפני שאינו רשאי אלא שהיתה דרך רחוקה ובגמ' (ע, א) פשיטא מהו דתימא כדריש לקיש, דאמר ריש לקיש אין מעבירין על המצוות, ומאי מצוה ברב עם הדרת מלך קא משמע לן. הרי לן אומר המלבי"ם שגם היכא שאינו עושה אלא מצוה אחת, קיים הכלל שאין מעבירין על המצוות.

אבל מצד שני יש לומר שעדיף להניח תפילין של ראש, משום דהוי מקודש יותר מתפילין של יד, כמבואר במנחות (לד, ב) שאין עושים מתפילין של ראש תפילין של יד, משום שאין מורידין מקדושה חמורה לקדושה קלה.

ועי"ש שרוצה להוכיח שהמעלה שיש בתפילין של ראש עדיף מהא דאין מעבירין, דבמנחות (לו, א) תנא כשהוא מניח מניח של יד ואחר כך מניח של ראש, וכשהוא חולץ חולץ של ראש ואחר כך חולץ של יד, בשלמא כשהוא מניח מניח של יד ואח"כ מניח של ראש דכתיב (דברים ו) וקשרתם לאות על ירך והדר והיו לטוטפת בין עיניך. והק' הטורי אבן (מגילה ו, ב) למה לי קרא תיפוק ליה שחייב להניח של יד קודם, משום הכלל שאין מעבירין על המצוות, אלא ע"כ אומר הטו"א שאז היה הדין שאדרבא של ראש עדיף משום דקדושתו יותר חמור. הרי לן להדיא שמעלת הקדושה עדיף על מעלת אין מעבירין.

אבל עי"ש שמביא דברי הב"י (או"ח סי' כה) שאם הוציא התפילין לפני הטלית אז לובש הטלית ואח"כ מניח תפילין, ומסביר הב"י דאע"ג שאם הוציא תפילין של ראש לפני תפילין של יד אינו מניח אלא תפילין של יד ראשון, היינו משום דכתיב קרא, אבל כאן שזה לובש הטלית לפני התפילין אינו אלא אסמכתא בעלמא, ולכן הכלל שאין מעבירין גובר. והנה הטעם שלבישת הטלית קודם להנחת תפילין הוא, משום דתדיר קודם, א"כ רואים שאין מעבירין על המצוות עדיף מתדיר. והגמ' בזבחים (צא, א) מסופק איזה עדיף תדיר או מקודש, והר"מ פסק איזה שירצה יעשה, א"כ אם

רואים שאין מעבירין עדיף מתדיר א"כ בפשטות עדיף גם ממקודש, וממילא אם אינו יכול להניח את שניהם אז עדיף תפילין של יד משום אין מעבירין.

[ג]

תפילין ותלמוד תורה

העוסק בתורה פטור מתפילין

על הפסוק ולזכרון בין עיניך למען תהיה תורת ה' בפיך, כתוב במכילתא דרבי ישמעאל (בפרשת בא - מסכתא דפסחא פרשה יז) מכאן אמרו כל המניח תפילין כאילו קורא בתורה, וכל הקורא בתורה פטור מן התפילין. ועי' בר"ן למסכת ראש השנה (ד,א בדפי הרי"ף) שמביא דברי המכילתא וכ' ואפשר דטעמא דמלתא משום דהעוסק במצוה פטור מן המצוה, א"נ שהעוסק בתורה א"צ אות שדברי תורה הן עליו לאות. ולכאורה תירוצו של תמוהה מאוד שהרי קי"ל (מו"ק ט,ב) שהעוסק בתורה אינו פטור מלקיים מצוות, אא"כ הוי מצוה שאפשר לקיים ע"י אחרים, וכאן אי אפשר, א"כ למה פטור מתפילין.

לולי דברי הר"ן הייתי מפרש דברי המכילתא, שיש בזה המשך ממה שכ' לעיל שכל המניח תפילין כאילו קורא בתורה, דהיינו שסובר המכילתא שעיקר ענין של מצות תפילין הוא דהוי כאילו לומד, כדכתיב למען תהיה וכו' שזה עיקר התכלית של תפילין, א"כ מי שלומד ממש פטור מתפילין.

תפילין כאות

בקשר לתירוצו השני של הר"ן שתפילין הוי אות ולכן הלומד תורה פטור מתפילין, עי' בסמ"ג (עשין סימן ג) שכ' כי משש מאות ושלוש עשרה מצות שנצטוו לישראל אין לך שום מצוה שתהא אות ועדות כי אם שלש מצות, והם מילה ושבת ותפילין שנכתב בשלשתן אות. והם שלשתן אות ועדות לישראל שהם עבדים להקב"ה, ועל פי שנים עדים יקום דבר. כל אחד מישראל אינו יהודי שלם אלא אם כן יש לו שני עדים שהוא יהודי, הלכך בשבת (ויום טוב שנקרא שבת) שנקרא אות פטור אדם מלהניח תפילין (מנחות לו, ב), כי די שיש לו שני עדים שהוא יהודי, עדות שבת ועדות מילה. אבל בחול חייב כל אדם להניח תפילין כדי שיהא לו שני עדים, אות תפילין עם אות המילה. וכל מי שאינו מניח תפילין אין לו כי אם עד אחד שהוא יהודי, ולכך חשבו כמנודה לשמים בפרק ערבי פסחים (קיג, ב).

והעיר על זה בספר תרומת הדשן (פסקים וכתבים סימן קח) שלפי טעם הסמ"ג מכח שני עדים, מי שמתו אחיו מחמת מילה יניח תפילין בשבת. וכ' שנראה דאין לחלק כלל בשביל טעם זה דמפרש סמ"ג דרך אגדה בעלמא, ולא מחלקינן משום אותו טעם. כי הא דאמרינן פ' המפלת (נדה לא, ב) אמרה תורה מילה לשמנה פרש"י אבל לא לשבעה, ומפרש הטעם שלא יהיו הכל שמחים ואביו ואמו עצבים, פי' שהן אסורין בתשמיש המטה. ולפי זה אם ילדה בזוב שצריכה ז' נקיים לאחר שבעת ימי לידה, וכי ס"ד שיהא הבן נימול לארבע עשר, וכאלה רבות בתלמוד.